

Máté-Tóth András, Nagy Gábor Dániel

Vallásosságtípusok néhány új vallási mozgalomban

A vallásosság jellemzői

A köztudatban gyakran találkozni azzal a vélekedéssel, hogy az újabb vallási mozgalmak nem valóban vallásiak, vagy éppen ellenkezőleg, a vallásosságnak a fanatikus változatát gyakorolják. Az ál-vallás és a túlzott vallás szélsőségei között ritkán találkozni árnyalt vélekedésekkel. Kutatásunkban ezért is tartottuk kiemelten fontosnak, hogy néhány új vallási közösség tagjai között végzett kérdőíves vizsgálatok révén részletes és megbízható adatokat nyerjünk e közösségek vallásosságának jellegzetességeiről és típusairól. A vallásosság nemzetközi kutatási eredményeihez viszonyítva nem számítottunk új felfedezésekre. Azt azonban fontosnak tartjuk, hogy az ismert összefüggéseket vizsgálatunkkal alátámasszuk és árnyaljuk.

Alább három vallási közösség vallásosságát mutatjuk be, amelyek egymástól történetüket, intézményi formációjukat, vallási–kulturális gyökereiket tekintve igen eltérnek egymástól. Eredményeink részben bizonyítják a közöttük a vallásosság területén is megmutatkozó erőteljes különbségeket. Ugyanakkor figyelemreméltó hasonlóságokat is regisztrálhattunk.

Eredményeinket három lépésben tárjuk elő. Először a leíró statisztika módszereivel mutatjuk be a vallásosság leggyakrabban használt változóinak (Istenhit, imádság gyakorisága, vallási önbesorolás stb.) viselkedését. Második lépésben a Hill (2003) által elkülönített három nagy vallási dimenzió (ismeret, érzés, magatartás) mentén teszünk különbségeket mintáink között. Végül különböző faktorelemzésekkel arra keressük a választ, hogy a közösségekben a vallásosságnak milyen háttérdimenziói tárhatók fel, s azokban milyen elemek szerepelnek.

Minta és módszer

A jelen tanulmányban felhasznált adatainkat a Szegei Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke által végzett kutatás keretében, a Kultúra és Vallás kérdőívünkkel gyűjtöttük 2003 első felében. Célunk az volt, hogy az országos reprezentatív vizsgálatokkal gyakorlatilag elérhetetlen kisegházak híveit vizsgáljuk, adatgyűjtésünkkel róluk kaphassunk megbízható statisztikai információkat. Kérdőívünket a vizsgált téma személyes jellege miatt önkítöltős formában készítettük el, és vagy kérdezőbiztos személye által, vagy postai levél formájában juttattuk el a mintába került személyeknek. Jelen tanulmányban három közösség, a Jehova Tanúi hívek, a buddhisták és a szcientológus közösség tagjairól kapott adatokat vizsgáljuk. A mintavétel mindhárom közösség esetében eltérő volt. A Jehova Tanúi esetében – a minta kiválasztásában a közösség képviselőinek segítségével – postai lekérdezést folytattunk, és a visszaérkezett kérdőívek száma ehhez képest igen magas volt (800-ból 470, vagyis 59%). A buddhista felfogást vallókat a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán keresztül (illetve a buddhista közösségek információs brossúráján keresztül) értük el, közülük 249 megkérdezett válaszolt kérdőívünkre, míg a Szcientológia részéről 171 fő. A mintavételben tapasztalható eltérések ellenére mindhárom csoport körében a lekérdezés reprezentatívnak tekinthető, és a kapott adataink eddig – magyar viszonylatban – egyediek. A Jehova Tanúi esetében területi reprezentativitásról, a Szcientológia esetében szintén területi reprezentativitásról, illetve szakértői minta kiegészítésről, a buddhisták esetében szakértői mintáról beszélhetünk.

Kontrollcsoportként a „Háló” egyesület egyik rendezvényén gyűjtött adatokat használtuk¹, továbbá egy 2004 év végén felvett országos reprezentatív mintát (N=1000 fő).²

Vallásossági alapmegoszlások

A vallásosság mérésének számtalan útja van, melyek közül az alábbiakban többet is alkalmazunk. Mindenekelőtt azonban a különböző saját adatgyűjtéseinkből kialakult összmintánkat mutatjuk be a vallásosság néhány ál-

¹ A Háló egyesület a Kárpát-medence magyar keresztényeinek ökumenikus fóruma. Vö. <http://www.halo.hu>

² A reprezentatív lekérdezés szakmai és anyagi támogatásáért kutatócsoportunk hálás köszönettel tartozik Tomka Miklós professzornak, a PPK Szociológia Tanszék vezetőjének.

talánosan alkalmazott mutatója szerint. Ezzel egyetlen állítást szeretnénk bizonyítani, nevezetesen, hogy kutatásunk almintái az alább alkalmazott változók mentén az átlagtól eltérő fokon és módon vallásosak. Kiindulási hipotézisünk szerint – részben visszautalva a vallásszociológia klasszikus állítására is (Troeltsch 1992, Weber 1963) – az új vallási közösségek tagjai döntés útján kerülnek be a közösségbe, s ezért a közösségi tagság már önmagában is állít valamit vallásosságukról.

Mintánkban – az országos mintától függetlenül – egyházi hovatartozás tekintetében az alábbi csoportokkal foglalkozunk:

Egyház neve	N
Katolikus	963
Jehova Tanúi	472
Református	193
Egyházon kívül	167
Szcientológia Egyház	164
Buddhista	89

1. táblázat. Egyházak neve és a megkérdezettek létszáma.

Imádság és meditáció

Az imádság és a meditáció a vallásosság két elterjedt gyakorlata. A közvélekedés szerint az imádkozás elsősorban a nyugati egyházak, a meditáció a keleti vallások jellegzetessége. Az elmúlt évtizedekben a keleti spiritualitás azonban Európában egyre inkább tért hódít. Nagy keresztény imádkozók ismerték el, sőt építették be spirituális gyakorlataikba a meditációt. Csak néhány kiragadott példa: Tomas Merton (1915–1968), Hugo Makibi Enomiyalassalle (1898–1990) vagy a ma is Kairóban működő jezsuita Henri Boulad. Természetesen az imádság és a meditáció nagyon sok mindent jelenthet a különböző vallási tradíciókban is és az ezek valamelyikét vagy mindkettőt, egymástól függetlenül vagy kombinálva gyakorló személyek számára is. Matematikai egzaktságú megkülönböztetést tenni a kettő között nem lehet. (Vö. pl. Baesler 2001, Phan 2003.) Ezen túlmenően a meditáció vallásosságtól függetlenül is gyakorlattá válik, a természetgyógyászat vagy a jogaiskolák a legnagyobb természetességgel művelik. (Vö. Idler 1995.) Ezért fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy megkérdezettjeink mit tartanak az imádság és a meditáció kapcsolatáról.

Először nézzük meg, hogy a különböző közösségek tagjai milyen gyakorisággal imádkoznak (2. táblázat).

Ha rangsorba állítjuk az imádkozás gyakorisága szempontjából a közösségeket, akkor a Jehova Tanúi kerülnek a legelső helyre, legutolsóra pedig a Szciantológia. Kérdés azonban, hogy ugyane közösségek tagjai az imádkozás helyett meditálnak-e, és ha igen, milyen mértékben (3. táblázat).

Egyház neve	gyakran	soha
Jehova Tanúi	100	–
Katolikus	84	2
Református	73	8
Buddhista	60	23
Egyházon kívül	39	39
Szciantológia Egyház	7	66
<i>Reprezentatív minta</i>	<i>33</i>	<i>37</i>

2. táblázat.
Imádkozás gyakorisága.

Egyház neve	csak meditál
Buddhista	512
Egyházon kívül	287
Református	76
Szciantológia Egyház	69
Reprezentatív minta	38
Katolikus	35
Jehova Tanúi	4

3. táblázat. Kizárólag meditálók aránya a különböző vallási közösségekben.

A meditációra vonatkoztatva a buddhista válaszolóink vezetnek a sort, s őket – más vallási közösséget sokkal megelőzve – követik a felekezeten kívüliek. A meditáció kizárólagos igénye az imádság elutasítását is jelenti. Adatainkat ebből a szempontból is értelmezhetjük. Buddhista megkérdeztjeinknek „csak” a fele meditál kizárólag vagyis utasítja el az imádságot (vö. 3. táblázat), amely alapján azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy a buddhista lelkiség csak 50%-uk számára jelenti az imádsággal fémjelvezhető monoteista lelkiség egyértelmű elutasítását.

Az imádság és a meditáció közötti különbségtételre vonatkozó eredményeink szerint a vártan megfelelően nem találtunk szigorú kizárólagosságot. A csak imádkozók legtöbben a Jehova Tanúi között vannak, a kizárólag meditálók pedig – mint láttuk – legtöbben a buddhisták között. A mindkettőt gyakorlók legtöbben a katolikusok és a reformátusok között regisztrálhatók. Egyfajta egyházi tradíciókon kívül eső vallási hagyományokat jelzőnek tekinthető, hogy az egyházon kívüliek, akik magukat az „Ön jelenleg melyik egyház vagy vallási közösség tagja?” kérdésre azt válaszolták, hogy „egyiknek sem”) közel 30%-a szokott meditálni és szintén közel 30%-a imádkozni és meditálni is. Akik sem egyik, sem másik lelki gyakorlatot sem végzik, azok a szciantológusok. Az országos minta adatai szerint – a szciantológusokat leszámítva – a mintánkban szereplő összes csoport átlagon felüli gyakorisággal szokott imádkozni, továbbá a soha nem imádkozók aránya is kisebb az országos adatnál. (Lásd 2. táblázat.)

Vallási önbesorolás

A vallási önbesorolás, a vallásosság „mértéke” a vizsgált közösségekben az országos átlagtól igen eltérő. A megkérdezetteknek arra a kérdésre kellett válaszolniuk, hogy „A következő kijelentések közül Önt melyik jellemzi a leginkább?”

	kifejezetten vallásos	valamennyire vallásos	sem vallásos, sem nem-vallásos	valamennyire nem-vallásos	kifejezetten nem vallásos	
Jehova Tanúi	96,6%	1,3%	9%		1,3%	100,0%
Szcientológia	66,9%	20,2%	11,7%		1,2%	100,0%
Katolikus	52,1%	35,7%	9,3%	1,3%	1,7%	100,0%
Református	34,7%	40,5%	19,5%	1,6%	3,7%	100,0%
Buddhista	27,3%	31,8%	30,7%	1,1%	9,1%	100,0%
egyikhez sem	8,1%	19,9%	35,4%	5,0%	31,7%	100,0%

4. táblázat. Vallási önbesorolás megoszlása felekezeti hovatartozás szerint

A vallási önbesorolás adatainak vizsgálatakor feltűnik, hogy a szcientológusok magas arányban tartják magukat kifejezetten vagy valamennyire vallásosnak, miközben az imádság tekintetében közöttük találni a legkevésbé sem imádkozókat. Imádság nélküli vallásosság lenne a szcientológusoké, vagy a vallásosság kérdésére nem vallási értelemben válaszoltak magas arányban igent, hanem inkább a társadalmi elfogadottság érdekében?

Istenhit

A vallásfenomenológia szerint a vallás és az istenhit a vallások legnagyobb többségénél elválaszthatatlan egymástól (Soderblom 1979). A vallások nagy része nem a monoteista vallások hagyományai értelmében hisz valamilyen istenben. De a felettes hatalom vagy valamilyen abszolút nagyság

nélkül vallásról aligha lehet beszélni.³ Amikor tehát a következőkben a vizsgált csoportok istenhitét elemezzük, akkor megpróbálunk ennek a fenomenológiai tágasságnak, sokféleségnek megfelelni, kérdőívünkben olyan változókat is alkalmazni az istenhit megragadására, melyek általánosságban nem számítanak e vallásossági dimenzió teszteléséhez.

	Istenhit
Jehova Tanúi	4,94
Katolikus	4,41
Református	4,14
<i>Országos</i>	<i>3,80</i>
Egyikhez sem	3,11
Buddhista	2,00
Szcientológia	1,80

5. táblázat. Istenhit vallások szerinti átlag-megoszlása a „Van Isten, aki személyesen törődik az emberekkel?” kérdésre nézve

A válaszok átlagából látszik (vö. 5. táblázat), hogy a leginkább istenhívők a Jehova Tanúi, őket követik a katolikusok és a reformátusok. A felekezeten kívüliek átlaga abból alakul, hogy a 14%-os is-is válasz mellett az igenlő és a tagadó válaszok kiegyenlítik egymást. A buddhista és a szcientológus hitvilágban az e változóval vizsgált, kereszténynek tekinthető istenhit egyértelműen hiányzik. Az országos mintán vizsgálva ugyanezt a változót azt láthatjuk, hogy a buddhisták és a szcientológusok csoportjánál, valamint a felekezeten kívülieknél az országos minta nagyobb átlagot képvisel, de nem éri el a katolikusokat, reformátusokat és a Jehova Tanúit.

Amennyiben a keresztény hagyomány – többféleképpen értelmezett – predestinációs kérdését tesszük fel, miszerint „Isten előre eldöntötte életünk menetét”, akkor a megoszlások azt mutatják, hogy csak a két nagy keresz-

³ Anélkül, hogy itt szükség lenne bővebben kitérni arra, hogy a vallásfenomenológia istenfogalmairól, illetve különösen arról a törekvésről, hogy a nem személyes istenfogalommal vagy egyenesen az istenfogalom tagadásával operáló vallásokat mégis vallásnak lehessen tekinteni, annyit szabadjon megjegyezni, hogy az istenfogalom különböző definíciói vagy annak a „szent”-tel, „főlöttes hatalom”-mal vagy mással történő helyettesítései nem azonosítandók a vallásos személy abbéli vallási élményével, hogy egy rajta túlmutató dimenzióval van kapcsolatban. E kérdés tárgyalásánál különösen is eltérnek egymástól a vallás esszenciális és funkcionális megközelítései (Figl 2003, 66–67).

tény felekezeti tagjai között találni számottevő elfogadó válaszokat, az összes többiben a tagadás teljes mértékben dominál. Meglepő, hogy az országos minta milyen magas átlagértéket mutat ennél a kérdésnél.

Predestináció	
Református	3,34
Katolikus	3,07
Egyikhez sem	2,07
Buddhista	1,52
Jehova Tanúi	1,20
Szciantológia	1,09
<i>Országos</i>	<i>3,32</i>

6. táblázat. Átlagmegoszlások a predestinációba vetett hit kérdésére.

A következő összehasonlító táblázat három istenhittel kapcsolatos, s a filozofiatörténetből is ismert alapállás szétválasztására alkalmas: hívők (a „hiszek” válaszok), agnosztikusok („nem tudom eldönteni”) és nemhívők („nem hiszek”). Miközben a hívőket két csoportra bontja: monoteista és egyéb hívőkre („felsőbb hatalomban”). A vizsgált közösségek a vártnak megfelelő hangsúlyokkal helyezkednek el ezekben a kategóriákban.

	nem hiszek	nem tudom, van-e	felsőbb hatalomban	néha hiszek, néha nem	inkább hiszek	hiszek	nem tudom eldönteni	összesen
Buddhista	25,6%	8,1%	41,9%			19,8%	4,7%	100,0%
Katolikus	,6%	1,9%	7,2%	3,7%	16,5%	68,9%	1,2%	100,0%
Jehova Tanúi			,2%			99,8%		100,0%
Református	2,1%	2,7%	15,4%	5,9%	17,0%	53,2%	3,7%	100,0%
Szciantológia	7,4%	3,1%	53,1%	,6%	1,2%	28,4%	6,2%	100,0%
Egyikhez sem	10,3%	7,9%	33,3%	2,4%	8,5%	33,9%	3,6%	100,0%
<i>Országos</i>	<i>10,7%</i>	<i>7,9%</i>	<i>4,9%</i>	<i>14,8%</i>	<i>18,0%</i>	<i>33,2%</i>	<i>8,2%</i>	<i>100,0%</i>

7. táblázat. Istenhittípusok a vizsgált csoportokban
„A következő állítások közül melyik felel meg leginkább az Ön felfogásának?”
kérdésre vonatkozva

Legalacsonyabban az agnosztikus és a bizonytalan válaszok szerepelnek. A legerősebb különbség a legtöbb közösség esetében a keresztény és a nem keresztény istenhit között figyelhető meg. A Jehova Tanúi közel 100%-ban Istenben hisznek, a katolikusok két harmada van ugyanígy, a reformátusoknak már csak a fele. A többi három vizsgált csoportban 20–34% közötti a keresztény istenhitet osztók aránya. Felsőbb hatalomban hisznek elsősorban a szcientológusok, akik között csak 7,4% nem hívőt találni. A buddhisták 42%-ban hisznek felsőbb hatalomban, de ez az arány egyedül esetükben párosul 25,6% nemhívővel. A felekezeten kívüliek két harmada a kétfajta hívőség között oszlik meg fele-fele arányban. Az országos átlag a vizsgált csoportok esetében jellegzetes állításoknál jelentősen eltér. A nem-hívők a buddhistákat leszámítva ebben vannak a legtöbben, a hívők ugyanőket és a szcientológusokat leszámítva a legkevesebben.

Joggal merül fel a kérdés, hogy a felső hatalom, valamiféle transzcendens valóság milyen hatással van az ember sorsának alakulására. A keresztény tanítás szerint Isten valamilyen módon eleve befolyásolja életünk végső kimenetelét, s annak alakulásához az ember ugyan jelentősen hozzájárulhat, de végső soron mégis Isten az, aki a döntő szót kimondja.⁴ Ezzel a logikával párhuzamba állítva a felsőbb hatalomban (nem személyes Istenben) hívők számára valamely más külső erő merülhet fel, mint a saját életvezetés mellett vagy annak ellenére sorsot meghatározó erő vagy hatalom.

Arra a kérdésre, hogy véleménye szerint ön saját maga irányítja a sorsát vagy az nem magán múlik, a megkérdezettek a következő megoszlásban válaszoltak:

	magam irányítom	nem rajtam múlik
Buddhista	69,4%	30,6%
Katolikus	29,6%	70,4%
Jehova Tanúi	41,7%	58,3%
Református	35,1%	64,9%
Szcientológia	96,3%	3,7%
Egyikhez sem	51,2%	48,8%

8. táblázat. A sors irányítása vagy saját irányítás.

A válaszok százalékos megoszlása jól mutatja, hogy vizsgált közösségeink közül a leginkább a szcientológusok vélekednek úgy, hogy sorsukat

⁴ Itt nem szükséges kitérni a különböző keresztény teológiai és lelkiségi hagyományok eltéréseire, még akkor sem, ha a köztudatban a predestináció hite kizárólag a reformáció felekezeteinek sajátja.

saját maguk irányítják. Erre vonatkozóan L. Ron Hubbardnak számos tanítása van⁵, sőt talán azt is lehet állítani, hogy ez a spirituális út legfőképpen azt az üzenetet hordozza, hogy az ember a különböző technikák alkalmazásával egyre inkább átveheti a saját sorsa fölötti irányítást.⁶ A többi közösségben a válaszok arányosabban oszlanak el. Leginkább a buddhisták vallják, hogy maguk irányítják sorsukat, ám az ebből a körből válaszolók egy harmada úgy tartja, nem rajta múlik sorsának alakulása. Fordított az arány a katolikus és a református válaszolók esetében, akik valószínűleg a predestináció eltérő hithagyománya miatt jelentős többségükben azt vallják, hogy sorsuk nem rajtuk múlik. Ebből a szempontból a Jehova Tanúi közel esnek a két nagy felekezethez.

Végezetül az ezoterikusnak (is) nevezhető vallási világ felsőbb hatalommal kapcsolatos hitét az alábbi két kérdés mentén teszteltük.

Az ember életének alakulását földön túli erők határozzák meg.

Az ember jól teszi, ha figyelembe veszi horoszkópját.

A szándékosan differenciálatlanul fogalmazott „földön túli erők” nyitva hagyja a különböző nem monoteista felfogásoknak (is) az utat, de megengedi, hogy ne csak ilyenek válaszolhassanak rá igennel. A horoszkópra vonatkozó konkrét kérdés pedig alkalmas arra, hogy kiválassza a kifejezetten ezoterikus vallásosokat. Mindkét kérdésre ötfokozatú skálán lehetett válaszolni, ahol az 1-es a teljes egyet nem értést, az 5-ös a teljes egyetértést jelentette.

	Az ember jól teszi, ha figyelembe veszi a horoszkópját	Az ember életének alakulását földöntúli erők határozzák meg
Buddhista	277	195
Egyikhez sem	257	245
Református	237	269
<i>Országos minta</i>	<i>205</i>	<i>266</i>
Katolikus	194	251
Szcientológia	117	132
Jehova Tanúi	103	155

9. táblázat. Az ezoterikus kérdésekre adott válaszok átlaga lekérdezett csoportonként.

⁵ Vö. A Szcientológiai axiómái 49. in Church of Scientology (1998:658).

⁶ (Wilson 1993) szerint éppen ez a legjelentősebb különbség a „rég” új vallási mozgalmak, vagy az ún. XIX. századi klasszikus szekták, és az „új” új vallási mozgalmak közt, amelyek a második világháború után alakultak.

A válaszok átlagértékei mutatják, hogy minden megkérdezett közösség tagjai elutasítják a két állítást. A horoszkóp figyelése és a földöntúli erők hatása elsősorban a Jehova Tanúinak és a szcientológusoknak elfogadhatatlan. A horoszkóppal szemben legkevésbé a buddhisták tiltakoznak, a földöntúli erőket pedig a reformátusok utasítják el a legkisebb mértékben. E két változó elemzése kapcsán azt állíthatjuk, hogy az ezoterikus tartalmak minden megkérdezett csoportunktól távol állnak, egyikre sem jellemzőek. Az országos minta válaszolói is jobban hisznek a földön kívüli erők hatásában mint a horoszkópban. A vártak szerint a nagy felekezetek átlagához közeli az országos átlag is.

Az élet értelme és az istenhitek sokfélesége

A vallásosság alapváltozóinak vizsgálatát követően egy összetettebb elemzést is megkísérelhetünk, hogy a megkérdezettek vallásosságának melyebb dimenzióival is megismerkedhessünk. Ez pedig az istenhitek sokfélesége és az élet értelme közötti összefüggés.

A faktorelemzés alapján azt állíthatjuk, hogy voltaképpen két vallásossági háttérdimenzió különíthető el. Az egyik a „személyes felettes hatalom”, az egyértelmű hit Istenben, aki gondoskodik, személyesen törődik az emberrel, és az életnek egyértelműen megadja az értelmét. A másik dimenzióban a személytelen sors hatalma található, amelynek szándékait talán a horoszkópból lehet megtudni. Érdekes, hogy az egyébként teljesen monoteista, sőt keresztény állítás, miszerint Isten előre eldöntötte életünk menetét, ehhez a második „személytelen felettes hatalom” dimenzióhoz tartozik, magas faktortöltettel (.753).

Az országos mintán végzett faktorelemzés mindenekelőtt azt az eredményt hozta, hogy az eredeti 10 változóból álló modellt az alacsony szintű kommunalítások miatt erősen meg kellett csonkítani. Az így nyert modellben a következő változók szerepelnek:

	kezdő	extrakció
Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten.	,327	,405
Isten előre eldöntötte életünk menetét.	,349	,424
Az ember életének alakulását földön túli erők határozzák meg.	,287	,322
A szenvedésnek és a nyomorúságnak csak akkor van értelme, ha az ember hisz Istenben.	,328	,429
Van Isten, aki személyesen törődik minden emberrel.	,405	,551

10. táblázat. Sors és istenhitek összefüggésének csonkolt modellje.

Nyomban feltűnik, hogy az így nyert kérdéssor 5 változójából 4-ben szerepel az Isten szó, még hozzá egyes számban és nagy betűvel írva, ami félreérthetetlenül a monoteista Istenre utal. Az ebből a modellből számolt faktormátrixban minden változó egyetlen faktorra kerül. Ha kényszerítjük a két faktor elkülönítését, akkor a rotált mátrixban a vártnak megfelelően a földöntúli erők kerülnek a második faktorba magas, 0,799-es értékkel. Vagyis ez a modell csak olyan populáció háttérdimenzióit képes feltárni, amely az átlagtól erősen eltérő vallásossággal rendelkezik.⁷

Vallásossági dimenziók

A szociológiában az elmúlt évtizedekben felerősödött a vallásosság, valamint a vallási típusok kutatása. Allport intrinsic/extrinsic dichotóm megkülönböztetését követően (Allport és Ross 1967) számos szerző alkalmazta ezt a kiindulást, illetve keresett más, eredeti tipizálási lehetőségeket.⁸

A vallásosság három nagy dimenziója az ismeret, érzés és cselekvés⁹ (Hill és Pargament 2003, 66). Utóbbiban – behavioral component – az egyháztagságot, az egyház anyagi támogatását, a személyes imádság és a biblia-olvasás gyakoriságát vizsgálják.

⁷ Az Aufbruch 98-as országos reprezentatív mintáján is elvégeztük nagyjából a miénknék megfelelő változókból álló modelljén ugyanezt a Maximum Likelihood elemzést, amely nem hozott értékelhető eredményt. A főkomponens elemzés azonban három dimenziót különített el: Isten-központút, egy én-központút és egy nihilistát. Ezzel az eljárással a 2004-es magyar reprezentatív mintán is ugyanezeket a faktorokat kaptuk. A „Kultúra és vallás” összmintán tesztelve is megjelenik az előbb említett három dimenzió. Itt viszont a keresztyén Istenbe vetett hit faktorán ott találjuk magas, ám negatív értékkel az önközpontú, önmagára számítás dimenziójának két változóját. Ez a keresztyén vallásosság általános jellegzetességeinek meg is felel.

⁸ Vö. Mezey Sára, Nagy Gábor Dániel, Máté-Tóth András (2005), IER tesztelése néhány magyarországi vallási közösség tagjainál [kézirat]

⁹ Természetesen tisztában vagyunk avval, hogy mások eltérő számú és nevű dimenziókat különítettek el. Vö. pl. Smart (Smart 1996) klasszikus művét vagy azokat az írásokat – pl. (Richardson és mások 1993, 215, Robbins 1988) –, amelyek az antropológiai kutatásokat alapul véve az ún. „Human Relations Area File”-ok alapján javasolják leírni az egyes csoportok jellemzőit.

Ismeret

A vallás „ismeret” dimenzióját az alábbi kérdésekből összeállított modellel teszteltük.

19	Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten.
27	Van Isten, aki személyesen törődik minden emberrel.
81	vallási igazságok
94	Titkok megismerése

11. táblázat. A vallás ismeret-dimenziójának itemjei.

A reprezentatív mintán korrelációt számolva minden ide foglalt változó között szignifikáns a kapcsolat. Legerősebb (Spearman-Rho 0,616) a „van Isten, aki személyesen törődik minden emberrel” és „az életnek azért van értelme, mert van Isten” változók között; leggyengébb az „élet értelme” és a „titkok megismerése” között (Spearman-Rho 0,243).

Érzés

Az érzés-dimenzió alábbi kérdéseinek mindegyike szignifikáns és erős korrelációt mutat egymással:

100	Már gyakran éreztem egyértelműen Isten jelenlétét.
105	Leginkább azért imádkozom, hogy megkönnyebbülést és védelmet érezzek.
106	Hitem vigaszt nyújt a gondok és bajok idején.
107	Az imádság békét és boldogságot ad.

12. táblázat. A vallás érzés-dimenziójának itemjei.

Magatartás

A magatartás-dimenzióhoz az egyházzal való kapcsolat szorosságára, a saját egyházhoz való ragaszkodásra, az egyház anyagi támogatásának készségére, a vallási iratok tanulmányozására valamint a templomba járás gyakor-

riságára vonatkozó változók korrelációját számítottuk. A statisztika itt is szignifikáns, de a legtöbbször a korreláció értéke alacsony.

Az így nyert vallási típusok átlagai és eloszlásai az alábbi táblázatban láthatók. A vallásossági kérdésekre a megkérdezettek valamivel több mint két harmada választ adott. A vallási dimenziókba fogott változókkal kapcsolatban nem állapítható meg erős válaszmegtágadás. Mindhárom dimenzióban a pozitív válaszok dominálnak, egymáshoz nagyon közel álló szinten. A legmagasabb és a legalacsonyabb átlagérték között 0,2 a különbség, ami voltaképpen elhanyagolható. A reprezentatív mintán tehát ezek a vallási dimenziók nem különülnek el. Közöttük a korreláció szignifikánsnak és erősnek mutatkozik (Spearman-Rho 0,468–0,617 között).

	Ismeret-vallás	Érzés-vallás	Magatartás-vallás
Érvényes	695	695	674
Hiányzik	305	305	326
Átlag	36	34	37

13. táblázat. Három vallási dimenzió a reprezentatív minta alapján. A demográfiai mutatók szerint az átlagértékek közötti különbségek valamelyest változnak.

	Ismeret-vallás	Érzés-vallás	Magatartás-vallás
Férfi	35	32	35
Nő	37	36	35

14. táblázat. Férfiak és nők átlagai a vallási dimenziók mentén reprezentatív mintán.

A legnagyobb különbséget az érzés-vallás területén figyelhetjük meg, ahol a nők átlaga 0,39-cel magasabb a férfiakénál. Egyébként minden dimenzióban a nők vallásosabbak, ami általánosan ismert adat. Iskolai végzettség szerinti megoszlás esetén kiemelendő, hogy csak a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségük esetében kapja az érzés-vallás a legmagasabb értéket, minden egyéb végzettségi szinten a legalacsonyabbat kapja. Minél alacsonyabb a végzettség, annál magasabb fokú a vallásosság mindhárom dimenziót tekintve. Ettől eltér a magukat a katolikus egyházhoz tartozónak vallók megoszlása, ahol a magatartás-vallás képviseli minden végzettségi szinten a legmagasabb értéket. Lakhely szerint a dimenziók alapján az látható, hogy minél kisebb a település, annál erősebb a vallásosság minden di-

menzióban. A falu és Budapest között a legnagyobb eltérés (0,43) az érzés-vallásnál figyelhető meg. Végül minden korcsoportban az érzés-vallás a legalacsonyabb átlagú. Minél fiatalabb korcsoportba tartozik valaki, annál kevésbé vallásos. A dimenziókat tekintve itt is leginkább az érzés-vallásosságban figyelhető meg eltérés a legidősebb és a legfiatalabbak között (0,83).

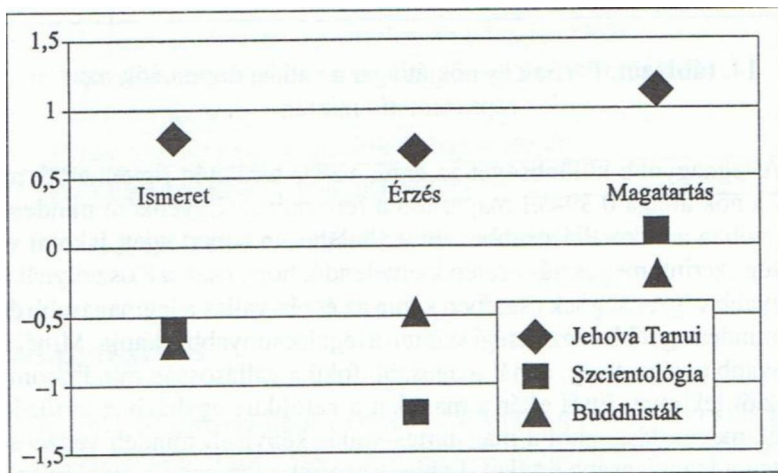
Összességében megállapíthatjuk, hogy a reprezentatív minta a magyar lakosság vallásosságáról nem hozott semmilyen eddig nem ismert adatot. A dimenziók szerinti tárgyalás alapján nem mutatkozott meg valamely dimenzió rendkívüli különbözősége a többitől. Egyedül az érzés-vallási dimenzió tűnik olyanak, amely bár követi a másik két dimenzió trendjeit, de bármely demográfiai bontásban is elemezzük, értékében jellegzetesen és következetesen eltér tőlük.

Az általunk vizsgált új vallási közösségekben a fenti vallási dimenziók alapján a kép a következőképpen alakul:

	Átlag	Jehova Tanúi	Szciantológia	Buddhisták
Ismeret	36	44	30	29
Érzés	34	41	22	29
Magatartás	37	48	38	35

15. táblázat. ÚVK-ek vallásossági átlagai három vallási dimenzióban.

A fenti diagrammon a reprezentatív átlagtól való eltérést mutatjuk be

vallási közösségekre bontva. (Az átlagot a „0” vonal jelzi.) Ebből jól látható néhány jellegzetesség, amelyek mentén a vizsgált közösségek eltérnek az átlaglakosságtól. A legszembeütőbbnek mondható talán, hogy a Jehova Tanúi minden dimenzióban messze az átlag fölött állnak. Esetükben igen-igen vallásos közösségről van szó. Számukra, amint egyébként a többi közösség számára is a vallási dimenziók közül a magartatási dimenzió számít a leg-többet. A másik szembeütő jellegzetesség a Szciantológia Egyháza vonatkozik. A vizsgált dimenziókat tekintve ugyanis egyedül a magartatás-dimenzióban állnak valamelyest az átlag fölött, mindkét más dimenzióban átlag alatt. A vallási érzések tekintetében jócskán az átlag alatt. Az a vallásosság jellemzi ezt a közösséget, amely leginkább a gyakorlatokban mutatkozik meg, az ismeret és különösen az érzés tekintetében nem, illetve alig. A magukat buddhistának vallók között a vallás mindhárom dimenziója átlag alatti. Az átlagértékeket tekintve ez az eredmény az ismeret és az érzés területén valójában a dimenzióban foglalt változók tartalmának tagadását jelenti, a magartatás vonatkozásában átlag alatti igenlősől beszélhetünk. A fenti összehasonlítás alapján megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy a tagok vallásossági dimenzióit elemezve a Jehova Tanúit tekinthetjük teljes értelemben vallási közösségnek. A másik két közösségről azt állíthatjuk statisztikailag korrekt módon, hogy vallási jellegzetességekkel bíró szövetség bizonyos gyakorlatok végrehajtására. Ezek az adatok egyben azt a feltételezésünket is megcáfolják, hogy a vizsgált vallási közösségek átlagon felül vallásosak. Még ha bizonyos változók mentén – pl. az imádság, a meditáció, a vallási iratok tanulmányozása vagy a vallási közösséggel való kapcsolat szorossága – ki is mutatható az országos átlagnál magasabb szintű vallásosság, a komplexebb modell erőteljesen viszonylagossá teszi ezek relevanciáját.

A különböző mintáinkon faktorelemzést¹⁰ is végeztünk, hogy megvizsgáljuk, milyen rejtett vallási dimenziók mutatkoznak meg.

Alternativitás

Abból a hipotézisből indultunk ki, hogy az általunk alkotott mintákban a reprezentatívól eltérő dimenziókat találunk. A vallásosság mélységeit és árnyalatait ugyanis véleményünk szerint olyan közösségeken lehet eredményesen feltárni, amelyek legalább bizonyos vallásossági mutatók mentén átlagon felül vallásosnak tekinthetők. Az ilyen vallásosak a reprezentatív le-

¹⁰ Minden faktorelemzésnél Maximum-Likelihood eksztakációs módszert alkalmaztunk, Varimax rotációt Kaiser normalizálással

kérdésekben csak rendkívül alacsony elemszámmal vannak jelen, a mi speciális mintáinkban azonban többségben.

Első lépésben a reprezentatív mintán végezzük el a faktorelemzéseket, majd utána a különböző közösségek tagjainál.

A reprezentatív mintán elvégzett faktoranalízis három faktort különített el. Az elsőt nevezhetjük *elkötelezett egyházas* faktornak. Ebben olyan változókat találunk, amelyek egyrészt az egyházi közösséggel való rendszeres kapcsolattartást mutatják (pl. szertartásokon részt venni, egyházat anyagilag támogatni), ám még inkább olyanokat, amelyek az egyházzal való elkötelezett, aktív kapcsolatot és szolidaritásvállalást mutatják. Ilyenek a feladatvállalás, a személyes hitről való tanúságtétel vagy a rendszeres tanulás az egyházzal. Az ebbe a faktorba illeszkedő változók együttesen adják az elkötelezett egyházas hívő profilját. Értelmezésünkben az egyháziasság jellemzői itt párosulnak az elkötelezettség jellemzőivel. Éppen ennek mentén különíthetjük el ezt a dimenziót a második faktorban található dimenziótól, amelyben a zártságra és homogenitásra utaló változók találhatók. Különösen az azonos vallással kötendő házasság és baráti kapcsolat, valamint a missziós elszántság „uralja” magas faktorértékekkel ezt a dimenziót. Próbaképpen nevezük *gettós* vallásosságnak ezt a típust.

Olyan endogám missziós vallásosság ez, amely a mászókat saját köreiből nem tűri, és a misszió tekintetében is erősen elkötelezett. Lehetetlen nem asszociálni a fundamentalista vallásos közösségek jellegzetességeire. Végül a harmadik faktort *kultúrvallási* faktornak is nevezhetjük, hiszen benne éppen azokat és csak azokat a változókat találjuk, amelyek a különösebb elkötelezettséget nem mutató szocializációs kötelekeket adják: az életfordulók szertartásai (melyekről tudjuk, hogy az egyébként nem különösebben elkötelezett hívek számára is fontosak), a gyermeknevelés és az általánosságban vett ragaszkodás a saját egyházhoz.

A következő (lásd 16. táblázat) változósorban a vallásosságnak elsősorban az intézményes dimenzióra vonatkozó változói szerepelnek. Az egyház, annak szertartásai, a misszió és a szocializáció dominálnak a feltett kérdésekben. Egy következő változósorban azonban elsősorban a vallásosság egyéb dimenzióira koncentrálhatunk: annak értelmi és érzelmi oldalára, valamint a hívőre gyakorolt hatására. Arra a kérdésre kértünk 5 fokozatban választ, hogy „Az Ön személyes hite (vallásossága) számára milyen fontosak a következők?” E tekintetben az országos reprezentatív mintánkon két dimenziót különíthettünk el: egy inkább *közösségi* és egy inkább *ezoterikus* dimenziót.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3

Az egyház szertartásain részt venni.	,635		
Rendszeresen imádkozni.	,581		
Az egyházban feladatot vállalni.	,698		
Vallási iratokat tanulmányozni.	,657		
Az egyházat megvédeni.	,692		
Személyes hitről tanúságot tenni.	,680		
Az egyház étkezési szabályait betartani.	,536		
Lehetőleg azonos vallásúval barátkozni.		,818	
Lehetőleg azonos vallásúval házasodni.		,768	
Egyházam számára híveket toborozni.		,719	
Egyházamat anyagilag támogatni.	,508		
A saját vallásról rendszeresen tanulni.	,586	,486	
Meditálni.		,566	
Más vallásúakat a saját vallás igazáról meggyőzni.		,731	
Az egyház szexuális előírásaihoz igazodni.		,462	
A gyermek(ek)et a saját vallásban felnevelni.			,715
Gyermekek születésekor, házasságkötéskor vagy temetéskor vallási szertartást igényelni.			,809
Asaját egyházhoz ragaszkodni.			,785

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

16. táblázat. Vallásossági dimenziók a magyarországi reprezentatív mintán.

Változók	Egyházas	Ezoterikus
vallási igazságok	,615	
vallási élmények	,685	
Egyház	,824	
vallási szertartások	,808	
gyógyulás reménye	,457	
saját vallás terjedése	,575	
kapcsolat a szellemi világgal		,592
halál utáni élet (üdvösség/megszabadulás)		,540
bajok elkerülése		,591
titkok megismerése		,740
a büntől való megszabadulás tapasztalata		,639

Eksztrakció: Maximum-Likelihood

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással

17. táblázat. További vallásossági dimenziók a magyar lakosság körében.

Az első faktor legnagyobb értékű változói az egyház és a vallási szertartások. Ezek párosulnak a vallási élményekkel és igazságokkal, valamint a vallás terjedésének fontosságával. Kis értékkel szerepel ebben a dimenzióban a gyógyulás reménye. Ez a dimenzió azonos az előző modell alapján

nyert elkötelezett egyházas dimenzióval. Jelen változósorunk azonban módot adott arra, hogy egy az előző által fel nem tárt dimenziót is elkülönítsünk. Ezt a túlvilági szféra változói uralják és a bűntől való megszabadulás tapasztalata. Különösen a szellemi világgal való kapcsolat és a titkok megismerése olyan kifejezések, amelyek az ezoterikus vallásosságra jellemzőek. Utóbbiban fontos kiemelni, hogy egyáltalán nem szerepel benne intézményes vonatkozás. Az ezoterikus vallásosság körei valóban erősen individuális személyek csoportjai, akik a saját vallási igényeik kielégítésére és nem közösségi dimenzióik megélésére csatlakoznak ilyen körökhöz.

A magyarországi lakosság véleménye alapján tehát négy vallásossági dimenzió különíthető el:

elkötelezett egyházas – gettós – kultúrvallási – ezoterikus

Miután a reprezentatív mintában kimutathattuk ezeket a vallásossági dimenziókat, megvizsgálhatjuk, hogy az általunk lekérdezett vallási közösségek tagjai között milyen dimenziók tárhatók fel, s azokban a változók hogyan vannak jelen. Három kérdésre keressük a választ, melyek mindegyike az új vallási közösségekre vonatkozó szakirodalomban olyan gazdagon dokumentált, hogy a bibliográfiai hivatkozásoktól itt eltekinthetünk. Első kérdésünk, hogy az általunk vizsgált közösségekben az országos átlaghoz és az abban szereplő vallásosokhoz képest eltérő dimenziók is megfigyelhetők-e. Ezt a feltételezett tényt az *alternativitás* hipotézisének nevezzük. Második feltételezésünk, hogy a vizsgált közösségek erősen különböznek egymástól. Ezt annak alapján feltételezhetjük, hogy a három közösség vallási forrásai és tanítása, nemzetközi és magyarországi története, valamint felépítettsége szerint egymástól igen eltérő képet mutat. Ezt a *heterogenitás* hipotézisének nevezzük. Végül pedig a *diszhomogenitás* hipotézisének nevezzük azt a feltételezést, hogy a vizsgált közösségeken belül több vallásossági dimenzió is megfigyelhető.

Alternativitás, heterogenitás és diszhomogenitás

Jehova Tanúi

A Jehova Tanúi (N=474) között a vallásosság tekintetében az első és egyben legfontosabbnak is mondható megfigyelés a kultúrvallási dimenzió hiánya. Minden faktorban jelen van ugyanis az elkötelezettségnek vagy a missziónak a változója, ami a kultúrvallási dimenziótól idegen.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor			
	1	2	3	4
Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz.	,817			
— az egyházban feladatot vállal.	,540			
— egyháza számára híveket toboroz.		,552		
— az egyház szertartásain részt vesz.		,505		
— gyermek születésekor, házasságkötéskor, temetéskor vallási szertartást igényel.		,496		
— a más vallásúakat a saját vallása igazáról meggyőzi.		,478		
— a gyerek(ek)et a saját vallásában neveli fel.			,555	
— egyházát anyagilag támogatja.			,479	
— lehetőleg azonos vallásúval barátkozik.			,464	
— saját egyházáról rendszeresen tanul.			,464	
— lehetőleg azonos vallásúval házasodik.				,831
— személyes hitéről tanúságot tesz.				,529

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

18. táblázat. Vallásosági dimenziók a Jehova Tanúi körében.

A másik figyelemreméltó különbség a reprezentatív mintához viszonyítva, hogy a Jehova Tanúi között – amennyiben 4 faktort veszünk figyelembe – nem találni egyértelműen gettós vallásosságot sem. Az azonos hívővel való házasodás és barátkozás változója ugyanis eltérő faktorokhoz kapcsolódik. Ezek előrebocsátásával ebben a populációban a következő vallási dimenziókat tárta fel a faktorelemzés. Az első faktort *aktív közösségi* dimenzióknak nevezhetjük, megjegyezve, hogy az aktivitás a közösségen belülré irányul és nem a misszióra. A második faktor a *missziós* dimenzió, amelyben két változó is a hívek toborzására irányul. A harmadik a *passzív közösségi* dimenzió, hiszen minden faktor erős közösségi kapcsolódást mutat, ám hiányzik belőle a befelé és a kifelé való aktivitás. A negyedik faktorban található két változó a reprezentatív mintán szerzett dimenziók tekintetében ellentmondás, hiszen az egyik a gettóhoz, a másik a misszióhoz kapcsolódik. Ezért elvégeztük a faktorelemzést kényszerített 3 faktorra is.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Az elkötelezett hívő vallási iratokat tanulmányoz.	,757		
— az egyházban feladatot vállal.	,642		
— az egyház szertartásain részt vesz.	,472		
— saját egyházáról rendszeresen tanul.			
— egyháza számára híveket toboroz.		,605	
— a más vallásúakat a saját vallása igazáról meggyőzi.		,585	
— egyházát anyagilag támogatja.		,508	
— gyermek születésekor, házasságkötéskor, temetéskor vallási szertartást igényel.			
— lehetőleg azonos vallásúval házasodik.			,791
— lehetőleg azonos vallásúval barátkozik.			,559
— személyes hitéről tanúságot tesz.			,478
— a gyerek(ek)et a saját vallásában neveli fel.			,452

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

19. táblázat. Vallásossági dimenziók Jehova Tanúi körében 3 faktorra nézve.

Ennek alapján tisztázódott az első két dimenzió, a harmadikban pedig összekapcsolódtak a gettós dimenzióra jellemző változók. Az így nyert dimenziókat tehát nevezhetjük

befelé aktív közösségi – kifelé aktív közösségi – gettós

dimenzióknak. A további dimenziók feltárásának statisztikai akadályai vannak, mert a Maximum-Likelihood extrakciós módszert alkalmazva a kommunalítások nem ütötték meg a szükséges minimális 0,25-ös értéket. Egyre több változót kellett kivenni a modellből, amely végül alkalmatlanná lett a faktorszámításra. Ennek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a fenti modell a Jehova Tanúi egyház további vallási dimenzióinak feltárására nem mutatkozott alkalmasnak.

Szcientológia Egyház

A Szcientológia Egyházzal kapcsolatban a nemzetközi szakirodalomban többször megfogalmazódik az a feltételezés, hogy voltaképpen nem nevezhető kifejezetten vallási közösségnek.¹¹ Ebből az alapállásból némely országban az a politikai következtetés is származik, hogy a Szcientológia vallási

¹¹ Vö. Kent és Beit-Hallami írásait Zablocki és Robbins (Zablocki és Robbins 2001) művében.

közösséget nem jegyzik be egyházként. Jelen elemzésünkben első megközelítésben nyitva hagyjuk e közösség vallási jellegének kérdését. Először a szciológus almintákban keressük a vallásosság fentebb feltárt dimenzióit. Majd csak második lépésben próbálunk választ adni arra, hogy ezek a dimenziók milyen mértékben és jellegzetességekkel vannak jelen e közösség tagjainál.

A faktorszámításnál először a szenvedés elfogadása, a világ jobbítása és az értelmes élet kerül ki alacsony kommunalitás miatt, második lépésben a bajok elkerülése. E három változó híján a modell érvényes.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Mennyire fontos a személyes hite számára a vallási igazságok?	,851		
— a vallási élmények?	,683		
— az egyház?	,635		
— a gyógyulás reménye?			,480
— a saját vallás terjedése?	,589		
— a kapcsolat a szellemi világgal?		,979	
— ahalál utáni élet?		,474	
— az emberek szolgálata?	,482		
— a titkok megismerése?			,622
— a bűntől való megszabadulás tapasztalata?			,584

Extrakció: Maximum Likelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

20. táblázat. Vallási dimenziók szciológus megkérdezettek között.

A faktorszámítás megmutatja, hogy három dimenziót vethetünk fel ebben a mintában. Az első az egyházas dimenzió, amelynek összetétele lényegében nem tér el reprezentatív mintánk faktorösszetételétől. A szciológus faktorban a vallási igazságok változója rendelkezik legnagyobb értékkel, míg az országos faktorban az egyház. A szciológus mintából hiányzik a vallási szertartások és a gyógyulás reménye, az országos mintából pedig az emberek szolgálata.

Az, hogy ebből az adatból mire következtetünk, azon is múlik, hogy mit tartunk az országos mintáról vallásosság szempontjából. Vélhetjük úgy, hogy a két minta egyaránt alacsony fokon vallásos, következésképpen a vallásossági dimenziók hasonlóak lehetnek. Más szempontból vélhetjük úgy is, hogy a szciológusok közötti dimenziók nem térnek el az országos mintán

feltártaktól, vagyis ez a közösség maga sem „egészen más”, mint az átlag, illetve az átlagtól való eltérés nem e vallásossági dimenziók mentén mutatható ki.

Változók	országos minta	Szcientológia
vallási igazságok	615	851
vallási élmények	685	683
Egyház	824	635
vallási szertartások	808	–
gyógyulás reménye	457	–
saját vallás terjedése	575	589
emberek szolgálata	–	482

21. táblázat. Eltérő faktorértékek az országos és a szcientológus minta között.

A szcientológusok számára létezik a vallás közösségi dimenziója, amelyben a szertartások nem játszanak szerepet, ellenben az emberek szolgálata ennek a dimenzióknak részét képezi. Meglehető, hogy a hubbardi tanításban a vallási szertartásoknak negatív konnotációja van, ezért ez a változó nem pusztán a vallás közösségi dimenziójából esik ki, hanem magából a szcientológusok vallási képéből. A szertartásmentes vallásosság, párosulva a vallási igazságok kiemelkedő jelentőségével olyan közösségi vallási jellegzeteséget mutat, amelyben a tudatosság nagyobb szerepet kap, mint az áhítat.

A szcientológus vallásosság második dimenziójában két változót találunk. Mindkettő a spirituális dimenzióra utal, anélkül, hogy bármi más kapcsolódása lenne közösséggel vagy más emberekkel, igazságokkal vagy szertartásokkal. A szellemi világ és a halál utáni élet összekapcsolódik ebben a modellben. Az országos mintában így külön állva ez a dimenzió nem jelenik meg. Ott hozzákapcsolódik mindaz, ami a szcientológus mintában egy külön dimenziót alkot: a gyógyulás és a bűntől való megszabadulás tapasztalata. Mindkettőben azonban a legerősebb változó a titkok megismerése. Olyan vallási dimenzió ez, amelyben a gyógyulás és a megbocsájtás nem valamilyen közösségi viszony vagy tett következménye, hanem megismerésből fakad, illetve azzal van szoros összefüggésben.¹²

¹² Megjegyzendő, hogy a különböző vallási közösségekben gyűjtött minták összességében szereplő elkötelezett katolikusok, akik egyházzal szoros vagy nagyon szoros kapcsolatban vannak, e faktorelemzés szerint szintén nem az egyházas vallásosság dimenziójához csatolják a bűntől való megszabadulás tapasztalatát,

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Az elkötelezett hívő az egyház étkezési szokásait betartja.			,521
— az egyház szertartásain részt vesz.			,432
— rendszeresen imádkozik.			,763
— az egyházban feladatot vállal.	,584		
— vallási iratokat tanulmányoz.	,495		
— az egyházat megvédi.			
— személyes hitéről tanúságot tesz.			
— lehetőleg azonos vallásúval barátkozik.		,742	
— lehetőleg azonos vallásúval házasodik.		,823	
— egyháza számára híveket toboroz.	,589		
— egyházát anyagilag támogatja.	,525		
— saját egyházáról rendszeresen tanul.			
— medítál.			
— a más vallásúakat a saját vallása igazáról meggyőzi.			
— igazodik az egyháza szexuális előírásaihoz.			,483
— a gyermek(ek)et a saját vallásában neveli fel.	,591		
— gyermek születésekor, házasságkötéskor, temetéskor vallási szertartást igényel.	,542		
— ragaszkodik saját egyházához.	,586		

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

22. táblázat. Vallási dimenziók szcientológus mintában.

hanem ahhoz a transzcendens dimenzióhoz, amit a szcientológusok között figyelhetünk meg. Ugyanez az országos reprezentatív mintában is ugyanilyen összefüggésekben szerepel. Minthogy a katolikus felfogás szerint a bűnöktől való megszabadulás az egyház által lehetséges, jóllehet a személyes bűnbánat nélkül lehetetlen, a katolikus vallásossági dimenziók közül elvileg ennek a változónak az egyházasban kellene szerepelnie. Am még a hetente egyszer vagy többször, illetve naponta templomba járó katolikusok közötti faktorszámításnál sem ez az egyértelmű helyzet. Ezt a jelenséget valószínűen az item megfogalmazásában kereshetjük, ahol a tapasztalat kifejezés szerepel, és nem maga a bűntől való megszabadulás aktusa, illetve ténye. Természetesen egy másik magyarázat lehetőségét sem hagyhatjuk ki: a katolikus válaszadók felfogásában a bűnbocsánat nem szerepel olyan összefüggésben, mint ahogyan azt az egyház tanítja és gyakorolja. Annál is kevésbé szabad ezt a magyarázat-lehetőséget kizárni, mert a katolikusok között is egyértelműen megfigyelhető a bűnbocsánat privatizációja és a bűnbánat és bocsánat közösségi dimenziójának háttérbe-szorulása.

A szcientológusok közötti vallási dimenziók a fenti változókon elvégzett faktorszámítás szerint jelentősen eltérnek az országos mintán kidolgozott dimenzióktól. Jóllehet az első faktort itt is lehet elkötelezett egyházas dimenzióknak nevezni, ám ebből teljességgel hiányoznak a szertartási/áhitat és a szabálykövetési vonatkozások. Az innen hiányzó ilyen vonatkozások külön dimenzióban tömörülnek. A gettós vallásosság típusát ebben a mintában pusztán az azonos vallásúval való házasodás és barátkozás változója képezi, szemben az országos mintával, ahol ide még más fontos változók is tartoznak. Elkötelezett egyházas és gettós dimenziót tehát – az imént tárgyalt megszorításokkal – elkülöníthettünk, de kultúrvallási dimenziót nem.

Buddhista vallásúak

Mintánkban 89, magát buddhista vallásúnak definiáló megkérdezett van. A vallásossági dimenziókat ekkora populáción vizsgáljuk.

A modellből a „Szenvedés elfogadása” és az „Értelmes élet” fontosságára vonatkozó változókat kellett kivenni alacsony kommunalitás miatt.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Mennyire fontos a személyes hite számára a vallási igazságok?		,676	
— a vallási élmények?	,470	,653	
— az egyház?		,783	
— a világ jobbítása?			,897
— a vallási szertartások?		,526	
— a gyógyulás reménye?	,610		
— a saját vallás terjedése?			,403
— a kapcsolat a szellemi világgal?	,554		
— ahalál utáni élet?	,482		
— az emberek szolgálata?			,700
— a bajok elkerülése?	,495		
— a titkok megismerése?	,664		
— a bűntől való megszabadulás tapasztalata?	,486		

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

23. táblázat. Vallási dimenziók buddhista mintán.

A faktorokból látható, hogy a buddhista vallásosságban is létezik az egyházas dimenzió, amely itt a második faktorban jelenik meg. Az első faktort

az eddigiekhez hasonlóan ezoterikus faktornak nevezhetjük. A harmadikban pedig megjelenik egy eddig nem látott dimenzió, amely kizárólag az emberek szolgálatát és a világ jobbítását tartalmazza alacsony mértékben összekapcsolódva a saját vallás terjedésével. Ezt szolidaritási dimenzióknak is nevezhetjük. Ehhez a dimenzióhoz nem kapcsolódik sem vallási közösség, sem valamilyen szellemi tér, önmagában áll, privát és immanens attitűdként.

Az elkötelezett hívő képét firtató modellünkben ennél a mintánál nem kellett kivenni egyetlen változót sem.

Rotált faktormátrix^a

	Faktor		
	1	2	3
Az elkötelezett hívő az egyház étkezési szokásait betartja.		,709	
— az egyház szertartásain részt vesz.	,514	,434	
— rendszeresen imádkozik.	,491		
— az egyházban feladatot vállal.	,667		
— vallási iratokat tanulmányoz.	,572		
— az egyházat megvédi.	,713		
— személyes hitéről tanúságot tesz.			
— lehetőleg azonos vallásúval barátkozik.			,696
— lehetőleg azonos vallásúval házasodik.			,936
— egyháza számára híveket toboroz.		,720	
— egyházát anyagilag támogatja.	,485		
— saját egyházáról rendszeresen tanul.	,673		
— medítál.			
— a más vallásúakat a saját vallása igazáról meggyőzi.		,561	
— igazodik az egyháza szexuális előírásaihoz.		,600	
— a gyerek(ek)et a saját vallásában neveli fel.		,405	
— gyermek születésekor, házasságkötéskor, temetéskor vallási szertartást igényel.		,460	
— ragaszkodik saját egyházához.	,465		

Extrakció: MaximumLikelihood.

Rotáció: Varimax Kaiser normalizálással.

24. táblázat. Vallási dimenziók buddhista mintán.

Itt is találkozunk az elkötelezett egyházas dimenzióval, egy kultúrvallási dimenzióval (2. faktor), amelyet azonban a reprezentatív mintához viszonyítva módosít a két missziós változó. Nem lehetetlen, hogy ezt a dimenziót itt helyesebb kultúrmissziós dimenzióknak nevezni, mint kultúrvallásinak. Annál is inkább, mert hiányoznak belőle a tipikusan vallási szertartáson való részvétel, illetve az imádság változói. Adódhatna a feltételezés, miszerint a

buddhisták ebben a dimenzióban a legerősebbek. Ám a kultúrmissziós dimenzióban szereplő változók átlagai kifejezetten alacsonyabbak, mint az elkötelezett egyházas dimenzió változóira adottak. Ebből ismételtén az következik, hogy a konkrét buddhisták nem úgy válaszolnak, mint az „eszményi” buddhisták. A buddhisták „egyháziassága” önmagában furcsa kifejezés, különösen Közép-Európában, ahol a buddhizmus az individualista vallásosság egyik legfőbb kifejeződési formája. Ugyanakkor az általunk itt vizsgált elkötelezett buddhisták között a buddhista szerzetesi dimenzió alighanem erőteljesebben van jelen. Ez a szerzetesi lelkiség magyarázhatja adatainkat, amelyek utalhatnak arra is, hogy ebben a mintában a tagok között az erős közösségi referenciaközeg összekapcsolódik a vallási igénnyel. Annál is inkább valószínű ez, mert a különböző magyarországi buddhista közösségek programkínálatát elemezve a közös, nem ritkán egész hétvégét átfogó programok nagy bőségben vannak jelen.¹³ A harmadik a már ismert gettós dimenzió, amelyet itt is csak a vallási homogenitás két változója alkot.

Közösségek jellemzése a vallásosság dimenziói szerint

A különböző vallásossági dimenziókból kiválasztottuk azokat a változókat, amelyek minden közösségnél szerepeltek, s melyek az országos mintában a legmagasabb értékeket kapták. E változók mentén a közösségeket úgy hasonlítottuk össze, hogy a változókra átlagokat számoltunk. Amennyiben valamely dimenzió az adott közösség számára fontos, akkor ott magas átlagokat kapunk, ha nem olyan fontos, akkor alacsonyakat.

Az összes vizsgált közösségnél az *elkötelezett egyházas* dimenzióban az „Egyházban feladatot vállalni” változó van jelen. Eszerint a Jehova Tanúi és a Szcintológia tekinthető elkötelezett egyházas közösségnek. A *gettós* dimenzió legfontosabb változója az azonos vallásúval kötött házasság. Itt a Jehova Tanúi mutatják a legerősebb gettós jellegzetességet. *Kultúrvallási* dimenziót nem tudunk kimutatni a vizsgált vallási közösségeknél, így a harmadik összehasonlítás az *ezoterikus* dimenzióra vonatkozik. Ebben a dimenzióban a kapcsolat a szellemi világgal változóra számíthatunk átlagot. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a Jehova Tanúinál ezt a dimenziót nem sikerült kimutatnunk. Ezoterikus vonatkozásban a Szcintológia erőteljes.

¹³ A programokról az internetről szerezhetők információk, pl.
<http://www.buddhizmusma.hu/all/start.htm>
<http://www.mahayana.hu/kozossegek/index.html>

	Buddhista	Katolikus	Jehova Tanúi	Szcientológia
Elkötelezett egyházas	352	374	466	440
Gettós	200	333	490	286
Ezoterikus	369	358	–	423

25. táblázat. A vizsgált közösségek megoszlása vallásossági dimenziók szerint.

Eredményeink szerint beigazolódottnak tekinthetjük mindhárom feltételezésünket. A közösségekben a négy általános vallási dimenzóból a kultúrvallási dimenziót nem sikerült kimutatni. Továbbá a Jehova Tanúi és a Szcientológia Egyház mindhárom kimutatható dimenziót tekintve átlagon felüli mértékben eltér az átlag lakosságtól és az etablált katolikus vallásosságtól. Ugyanez vonatkozik a buddhista közösségre is, amely a gettós vallásosságot minden további mintánál erőteljesebb mértékben tagadja. A vizsgált közösségeken belül többfajta vallási dimenziót kimutathattunk, ami azt igazolja, hogy a közösségek tagjai egy közösségen belül többféle igénnyel és érzéssel vannak jelen.

Hitelesség

A buddhista közösségek és a Szcientológia tagjaira nézve a fenti faktorelemzés alapján felmerült a kérdés, hogy vajon a buddhizmus, illetve L. Ron Hubbard tanításának milyen mértékben felel meg az a vallásosság, amit az érintett közösségbe tartozók válaszaikkal megmutattak. Erre a kérdésre azonban pusztán a tagság körében végzett lekérdezéssel aligha adható válasz. A buddhista adatok alapján azonban mindenképpen megfogalmazható az a megalapozott feltételezés, hogy a helyi (vallási) kultúra erőteljesen befolyásolja a más (vallási) kultúrákra alapozó helyi közösségek hitvilágát, társadalomszemléletét és magatartását is.

Irodalom

- Allport, Gordon W., Ross, Michael J. (1967): Personal Religious Attitudes and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology* 5: 432–443
- Baessler, E. James (2001): The prayer of the Holy Name in eastern and western spiritual traditions: A theoretical, cross-cultural, and intercultural prayer dialogue. *Journal of Ecumenical Studies* 38: 196–216

- Figl, Johann (2003): *Handbuch Religionswissenschaft Religionen und ihre zentralen Themen*. Innsbruck: Tyrolia.
- Hill, Peter C., Pargament, Kenneth I. (2003): *Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality. Implications for Physical and Mental Health Research*. *American Psychologist* 58: 64–74
- Idler, Ellen L. (1995): *Religion, health, and nonphysical senses of self*. *Social Forces* 73
- Phan, Peter C. (2003): *Multiple religious belonging: opportunities and challenges for theology and church*. *Theological Studies*: 9
- Richardson, James T. et al. (1993): *Problems of Research and Data in the Study of New Religions*. In *Religion and the Social Order, Volume 3A: The Handbook on Cults and Sects in America*. Eds. Bromley, David G., Hadden, Jeffrey, 213–229. London: Greenwich
- Robbins, Thomas (1988): *Cults, Converts and Charisma*. Newbury Park: SAGE.
- Smart, Ninian (1996): *Dimensions of the sacred : an anatomy of the world's beliefs*. Berkeley: University of California Press.
- Soderblom, Nathan (1979): *The living God : basal forms of personal religion*. New York: AMS Press.
- Troeltsch, Ernst (1992): *The social teaching of the Christian churches*. Louisville, Ky.: Westminster/John Knox Press.
- Weber, Max (1963): *The sociology of religion*. Boston,: Beacon Press.
- Wilson, Bryan (1993): *Historical Lessons in the Study of Sects and Cults*. In *Religion and the Social Order, Volume 3A: The Handbook on Cults and Sects in America*. Eds. Bromley, David G., Hadden, Jeffrey, 53–73. London: Greenwich
- Zablocki, Benjamin David, Robbins, Thomas (2001): *Misunderstanding cults: searching for objectivity in a controversial field*. Toronto; Buffalo: University of Toronto Press.